

Strachy detí žijúcich vo vylúčenej mestskej komunite

Fears of children expelled from city community

Miroslava Lemešová, SR, Katedra psychológie a patopsychológie Pdf UK

Abstrakt: V súčasnosti je stále málo výskumov venujúcich sa špecifikám strachov detí patriacich do skupín, ktoré sa v istých charakteristikách odlišujú od bežnej populácie. Príspevok je kvalitatívnou sondou ponúkajúcou pohľad na strachy detí žijúcich v málo podnetnom a ohrozujúcom prostredí. Na základe individuálnych a skupinových rozhovorov realizovaných v roku 2010 prezentuje strachy detí žijúcich v mestskej komunite v Bratislave, ktorá je od ostatných častí mesta izolovaná. Z výsledkov kvalitatívnej analýzy rozhovorov jednoznačne vyplýva, že práve prostredie, v ktorom deti žijú, ovplyvňuje obsah ich strachov.

Kľúčové slová: strach, socio-ekonomický status, znevýhodňujúce prostredie, vylúčená komunita, prostredie, ľudia, násilie

Abstract: Contemporary there are only few researches dedicated to specifics of fears of children belonging to groups in some way different from common population. The article is a qualitative probe offering the view into the fears of children living in less inspirational and threatening environment. Based on individual and group interviews realised in 2010 the article presents fears of children living in city community in Bratislava which is separated from other districts of the city. From the results of qualitative analysis we can definitely conclude that it is the environment in which children live which influences the content of their fears.

Key words: fear, socio-economic status, disadvantaged environment, expelled community, environment, people, violence

1 Úvod

Z doterajších empirických výskumov vyplýva, že všetky deti majú strachy. Strach je primárnym záporným citom, ktorý vzniká v nebezpečných situáciách ohrozujúcich život človeka či jeho psychickú integritu. Z evolučného hľadiska má ochrannú funkciu, nakoľko nás signalizácia nebezpečenstva vedie k úniku z danej situácie, k obrane či k vyhýbaniu sa veciam, ľuďom či istým okolnostiam a umožňuje nám tak prežiť. Sú autori, ktorí strachy detí považujú za možnosť porozumenia spôsobu, akým deti vnímajú a reflektujú svet. Ide teda o chápanie strachov detí ako istých príležitostí či šancí pomáhajúcich zachytiť ich reprezentáciu sveta.

V súčasnosti dokážeme určiť napríklad obsahy strachov a ich premeny v procese vývinu, mnoho pozornosti sa tiež venovalo otázke pôvodu strachov či ich vzťahu k jednotlivým osobnostným vlastnostiam. Vieme už napríklad, že v predškolskom veku sa strachy detí viažu obyčajne na udalosti a charakteristiky prostredia a u detí sa stretávame so strachom zo separácie od rodičov či so strachom spojeným s imaginárnymi bytosťami, malými zvieratami či z tmy. V školskom veku už pribúdajú strachy spojené so školským prostredím a pod. Strachy možno podľa Evansa, Graya a Leckmana (1999) rozdeliť do

dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria biologicky podložené strachy, ktoré sú podľa autorov zdedené a veľmi silné. Objavujú sa v istej vývinovej fáze u všetkých detí a ich vznik je spojený s biologickým zrením mozgu a kognitívnym a sociálnym vývinom (napr. separačná anxieta). Druhú skupinu tvoria strachy vznikajúce zhruba od štvrtého roku života dieťaťa. Tieto strachy sú viac špecifické, diferencované a viazané na kontext, pričom sú väčšmi závislé na sociálnych skúsenostiach ako na biologických faktoroch. Ich vznik si vyžaduje vyššie kognitívne schopnosti a je spojený s magickým myslením.

Prvé výskumy strachov sa datujú na koniec 19. a začiatok 20. storočia. V tomto období sa využívali ako výskumné nástroje na skúmanie strachov detí najmä retrospektívne výpovede dospelých o svojich detských strachoch či neštruktúrované a štruktúrované pozorovania detí rodičmi a učiteľmi. Len malý počet štúdií využívalo výpovede samotných detí. Až v neskoršej vlnе výskumov zameriavajúcich sa prevažne na deti staršie ako šesť rokov sa začali využívať výpovede samotných detí. Mnohé z týchto štúdií žiadali deti, aby zostavili zoznam svojich strachov a obáv. Táto metóda bola využívaná prevažne až do 90. rokov 20. storočia. V súčasnosti existuje celý rad nástrojov na skúmanie strachu špecializovaných na deti i dospelých. Ide prevažne o zoznamy strachov, ktoré sa odlišujú rôznym počtom položiek (od 25 do 100), veľkosťou odpovedovej škály (od trojbodovej až po deväťbodovú Likertovu škálu), formuláciou škály (často-nikdy, nevyvolávajúci strach – veľmi vyvolávajúci strach) a psychometrickými charakteristikami (Gullone, 1999).

Napriek tomu, že máme dostatočne mnoho nástrojov špecializovaných na skúmanie detských strachov či strachov dospelých, je ešte stále málo výskumov venujúcich sa špecifikám strachov detí patriacich do skupín, ktoré sa v istých charakteristikách odlišujú od bežnej populácie, napr. nadaných detí, detí pochádzajúcich a žijúcich v sociálne znevýhodňujúcom či kultúrne odlišnom prostredí, detí v priebehu hospitalizácie v nemocnici či detí s rôznym druhom postihnutia.

2 Odlišnosť strachov detí

Strach je podmienený celým radom faktorov. Obsah strachu, jeho intenzitu či zameranie tak ovplyvňuje temperament, osobnosť či širšie sociokultúrne prostredie. V literatúre sa tak možno stretnúť napríklad s výskumami venujúcimi sa strachom mimoriadne nadaných detí. Podľa štúdií tieto deti častejšie uvádzajú strach z celosvetových problémov, ako sú napríklad ohrozenie nukleárnou vojnou, trápia ich otázky medzinárodných vzťahov či globálne ekonomické problémy (Galbraithová, 1985). Odlišnosť ich strachov oproti iným deťom je i v tom, že sú schopné lepšie objasniť podstatu hypotetického ohrozenia, vysvetliť veľmi detailne, čo by sa mohlo stať a prečo sa teda treba obávať. Častejšie uvádzajú tiež strachy z vesmírnych katastrof, strach z kolízie Zeme s meteoritom či vyhasnutie slnečnej sústavy na rozdiel od bežných detí, u ktorých prevláda strach z bežných zvierat (Portešová a kol., 2008).

Na konci 20. storočia sa začali výskumy zameriavať väčšmi aj na rozdiely v strachoch detí v spojitosti s demografickými charakteristikami ako je vek, pohlavie, socioekonomický status či národná príslušnosť. Výskumy napríklad ukázali, že dievčatá majú v porovnaní s chlapcami viac strachov a ich strachy sú tiež intenzívnejšie (Gullone, 1999, s. 103). Rozdiely nachádzame aj vďaka medzinárodným a medzikultúrnym štúdiám. Napríklad Burnham a Lomax (2009) zistili, že deti „bielych“ Američanov majú viac strachov spájajúcich sa s rodinou ako afroamerické deti či hispánska populácia žijúca v Amerike. Afroamerické deti sa zasa častejšie obávajú vojny, zranení, majú strach o svoj

zdravotný stav či o svoju rodinu v porovnaní so svojimi bielymi či hispánskymi vrstovníkmi. Výskumy realizované počas troch desaťročí (19. – 21. storočie) ukazujú, že strachy sa môžu meniť aj na základe aktuálnych udalostí, problémov a obáv (vojna, hurikán, strelba v škole a pod.) a ich vznik podnecujú aj nové technológie a pokrok, pričom tieto môžu byť veľmi špecifické a viažu sa na isté územie. Napríklad u amerických detí sa objavujú strachy z teroristických útokov, zo strelby v škole, hurikánov a tornád, uctievania kultov, z povinnosti bojovať vo vojne či zo znásilnenia a únosov (Burnham, 2009). Ide o strachy, ktoré majú svoje korene v deštruktívnych udalostiach, ktoré sa za posledných pár rokov udiali v Spojených štátoch amerických a sú teda pre toto prostredie špecifické (napr. udalosti z 11. septembra 2001, vojna v Iraku, nárast obezity u mládeže, panika spôsobená antraxom, hurikán Katrina a iné).

V 40. rokoch 20. storočia sa objavujú aj prvé výskumy zaoberajúce sa súvislosťami medzi strachom a socioekonomickým statusom detí. Tieto výskumy ukazujú, že strachy zo zvierat, cudzích ľudí, strach z opustenia rodičmi, smrti, násilia či policajtov sa prejavujú viac u detí pochádzajúcich z prostredia s nízkym socioekonomickým statusom, zatiaľ čo strach z výšok či ochorení je typický skôr u detí so stredným či vyšším socioekonomickým statusom (Gullone, 1999, s. 102). Deti s nižším socioekonomickým statusom tiež majú tendenciu vnímať svoje bezprostredné okolie ako väčšmi hostilné a nebezpečné a ich strachy sú častejšie a je ich aj viac (Grazino et al., 1979 citovaný podľa Gullone, 1999). Podobne ako to teda možno vidieť i v prípade medzipohlavných rozdielov, tak i v oblasti socioekonomického statusu je sociálne prostredie elementom determinujúcim úroveň a obsah strachu.

3 Charakteristika výskumu

Údaje, ktoré pre potreby tohto príspevku využívam, sú len malou časťou dát získaných v rámci výskumu zisťovania potrieb detí žijúcich na sídlisku Kopčany občianskym združením Ulita. Ulita, ktorej hlavným programom je Komunitné centrum Kopčany, takýto výskum realizuje pravidelne približne raz za tri roky. Jeho zámer je jasný: identifikovať potreby detí žijúcich na tomto sídlisku a v rámci ponúkaných aktivít na nich reagovať a naplňovať ich. Sídlisko Kopčany možno charakterizovať ako málo podnetné a ohrozujúce prostredie pre deti, ktoré je od ostatných častí mesta izolované. Izolácia od zvyšku mesta tak zo sídliska vytvára vylúčenú komunitu, pre ktorú je typický veľký počet obyvateľov s rôznym ekonomickým, sociálnym a kultúrnym zázemím či napätie medzi jednotlivými skupinami obyvateľov a jednotlivcami. Okrem Komunitného centra Kopčany na sídlisku neexistujú žiadne iné sociálne, poradenské a voľnočasové služby. V rámci tohto prostredia sa možno stretnúť s rôznymi sociálno-patologickými javmi (nezamestnanosť, zlá sociálna a finančná situácia rodín a jednotlivcov a pod.), s rizikovým správaním jednotlivcov či s negatívnym vplyvom neformálnych rovesníckych skupín.

Ako koordinátorka vzdelávacích a voľnočasových aktivít v združení pracujem už tretí rok a aktívne som participovala aj na výskume mapujúcom potreby detí. V príspevku využívam len dáta získané z individuálnych a skupinových rozhovorov v roku 2010, ktoré som sama viedla v rámci terénnej sociálnej práce či aktivít v priestoroch komunitného centra. Okrem položiek týkajúcich sa súčasného života detí na sídlisku, spokojnosti a nespokojnosti detí so sídliskom či aktivitami Komunitného centra Kopčany, dostali deti i otázku venujúcu sa strachom, ktoré cítia. Údaje, ktoré v príspevku prezentujem, sú malou kvalitatívnou sondou a určite si nenárokujú na úplnosť či zovšeobeciteľnosť. Spracovala som výpovede šiestich detí vo veku od 6 do 9 rokov (4 chlapci, 2 dievčatá), pričom som

rozhovory s deťmi prepísala a kvalitatívne analyzovala všetky pre zvolenú tému dostupné a významné dáta.

4 Výsledky kvalitatívnej sondy

Z analýzy rozhovorov jednoznačne vyplýva, že kľúčovým faktorom ovplyvňujúcim strachy detí, s ktorými boli vedené rozhovory, je **prostredie**, v ktorom deti žijú. Ich strachy týkajúce sa prostredia sa viažu na tri oblasti. Deti verbalizovali svoj **strach z ľudí**, s ktorými sa na sídlisku stretávajú. Ide najmä o ľudí pod vplyvom rôznych omamných látok ako alkohol a iné drogy či z ľudí, u ktorých sa prejavuje sexuálne deviantné správanie. Títo sa im spájajú so situáciami ohrozenia a ublíženia: „... sú tu samí fetoši a napádajú deti a kradnú ich...“ (chlapec, 9 rokov), „Úchylák sem chodí.“ (chlapec, 7 rokov).

Ďalšou oblasťou, o ktorej deti hovorili, je **priestor sídliska**. Deti sa obávajú zranení spôsobených neupravenosťou priestoru sídliska, majú tiež strach, že sa v priestore ubytovne a panelákov stratia a nenájdu cestu domov či sa obávajú bezprostredného okolia sídliska - podchodu, cintorína a pod.: „... že nebudem vedieť trafiť hore a dole...“ (dievča, 8 rokov), „Bojím sa, ti tých, no... tých zemí, čo sú pokazené. Už som spadol“ (chlapec, 8 rokov), „Lebo tam vzadu sú samí mŕtvi ľudia a krv“ (chlapec, 9 rokov). Deti majú tiež obavy z **agresívnych prejavov správania** voči ich osobe. Hovoria o šikanovaní, ponižovaní a bitkách, ktorých sa na sídlisku zúčastnili či boli svedkami: „Zlé matky by som odčarovala. Že niekoho bijú, deti bijú... no...“ (dievča, 9 rokov), „Nepáči sa mi, že mi tu robia zle...“ (chlapec, 6 rokov), „Mi robili zle, ma hádzali až kým nezjem jednu žubrienku. Tak som musel zjesť a už mi robia pokoj...“ (chlapec, 9 rokov).

Deti teda cítia strach z niektorých častí sídliska či z ľudí, ktorí tam žijú, obávajú sa, že sa na sídlisku zrania. Aj v ich želaniach možno identifikovať tendenciu zbaviť sa či aspoň minimalizovať existujúci strach. Priamo v rozhovoroch hovorili o možnostiach, ako súčasnú situáciu zlepšiť. Dávali návrhy na úpravu sídliska a jeho upratanie. Želali by si nové bezpečné ihrisko, aktivity Komunitného centra Kopčany aj počas víkendov, upratanie sídliska, novú cestu, chodníky, schody, trávu... Priali by si zmeniť na sídlisku i niektorých obyvateľov za, ako to vyjadril deväťročný chlapec, normálnych ľudí, ktorých definuje takto: *Normálni ľudia sú ľudia, ktorí nefetujú, nepijú, nebijú sa...*“ (chlapec, 9 rokov). Získané výsledky sa zhodujú s doterajšími poznatkami, podľa ktorých deti pochádzajúce zo sociálne a ekonomicky slabšieho prostredia majú tendenciu vnímať prostredie, v ktorom žijú, ako väčšmi rizikové a ohrozujúce.

Záver

V dejinách ľudstva sa stretávame stále s novými pokusmi zvládnuť strach, zmenšiť ho, prekonať či spútať. Podľa Riemanna (1999) je však len našou ilúziou, že je možné žiť bez strachu. Strach patrí k našej existencii a je odrazom našich závislostí a nášho vedomia vlastnej smrteľnosti. Môžeme sa podľa neho len pokúsiť rozvinúť sily pôsobiace proti nemu: odvahu, dôveru, poznanie, nádej, pokoru, vieru či lásku, ktoré nám napomôžu strach prijať, vyrovnáť sa s ním, stále znova nad ním zvíťaziť. Strach detí žijúcich vo vylúčených komunitách je často až príliš reálny a až príliš bežný. Každodenné ohrozenie ich núti bojovať so svojim strachom, vytvárať a pracovať na stratégiách jeho zvládania. Stávajú sa odolnejšími a ich hranice nebezpečenstva sa posúvajú. Opatrení, ktoré môžeme využiť na to, aby sme im so strachom pomohli bojovať, nie je veľa. Ako ale ukazujem i v tomto príspevku, možnosti sú a deti nám ich sami dávajú. Strach nás tak nemusí iba ochromiť, no môže mať naopak charakter výzvy, impulzu, aby sme niečo urobili.

Pri citácii prosím uviesť: LEMEŠOVÁ, M. Strachy detí žijúcich vo vylúčenej mestskej komunite. In *Sociálnopedagogické štúdie 2011* (CD ROM). Bratislava : Univerzita Komenského, 2011. ISBN 978-80-223-3187-6. S. 94 - 100.

Literatúra

- BURNHAM, J. J. Contemporary Fears of Children and Adolescents: Coping and Resiliency in the 21st Century. In *Journal of Counseling and Development*, 2009, 87, 1, 28 – 35.
- BURNHAM, J. J., LOMAX, R. G. Examining Race/Ethnicity and Fears of Children and Adolescents in the United States: Differences Between White, African American, and Hispanic Populations. In *Journal of Counseling and Development*, 2009, 87, 4, 387 – 393.
- EVANS, D. W., GRAY, F. L., LECKMAN, J. F. The Rituals, Fears and Phobias of Young Children: Insights from Development, Psychopathology and Neurobiology. In *Child Psychiatry and Human Development*, 1999, 29, 261 - 276.
- GALBRAITH, J. The big great gripes of gifted kids. Responding to special needs. In *Roeper Review*, vol. 8, p. 15-18.
- GULLONE, E. The Assessment Of Normal Fear In Children And Adolescents. In *Clinical and Family Psychology Review*, 1999, 2, 2, 91 – 106.
- PORTEŠOVÁ, Š. A KOL. Strachy rozumově nadaných dětí jako indikátor jejich pokročilého rozumového vývoje. In *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2008, 43, 4, s. 307-323.
- RIEMANN, F. *Základní formy strachu. Typy lidské osobnosti, jejich vznik, charakteristiky a formy vztahů*. Praha: Portál, 1999. 200 s. ISBN 80-7178-313-7.

Adresa autorky:

Mgr. Miroslava Lemešová, PhD., Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, Katedra psychológie a patopsychológie, Račianska 59, 813 34 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: lemesova@fedu.uniba.sk, tel. č.: +421 2 50 222 344